

اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

سنجش میزان آشنایی با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در کتابخانه‌های پژوهشی تهران

سولماز نوری*

حمیدرضا رادفر**

چکیده

ترل باینوم (Terrell Ward Bynum) تأثیرگذارترین فیلسوف اخلاق در سه دهه اخیر است که در سال ۱۹۹۸، مقاله‌ای با عنوان «اخلاق و انقلاب اطلاعات» را منتشر کرد. اخلاق اطلاعاتی به شناسایی و تحلیل تأثیرات فناوری اطلاعات بر ارزش‌های اجتماعی و انسانی نظیر حریم خصوصی، امنیت، خودسازی و مواردی دیگر می‌پردازد. با توجه به اهمیت این موضوع در محیط دیجیتال، بر آن شدیم تا از طریق میدانی دیدگاه کاربران اینترنت در کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران را درباره اخلاق اطلاعاتی جویا شویم. جامعه آماری مقاله، کاربران آشنا به محیط دیجیتال در ۱۳۹ کتابخانه پژوهشی مستقر در شهر تهران است که از طریق نمونه‌گیری ساده تصادفی (۳۰۶ از ۳۳۸ نفر) انتخاب شدند. روش پژوهش حاضر، پیمایشی - توصیفی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه شامل ۱۴ سؤال است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بیش از ۷۰ درصد کاربران پژوهشی با اخلاق اطلاعاتی آشنایی دارند و این موضوع را بسیار باارزش و مهم تلقی می‌کنند. آشنایی کاربران کتابخانه‌ها، به‌ویژه کتابخانه‌های پژوهشی، با شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی بسیار مفید است زیرا رعایت این اصول را بسیار سهل‌تر می‌کند نقطه قوت این پژوهش

* کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کتابدار مسئول کتابخانه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول) ۰۹۱۲۳۰۲۴۰۶۱@yahoo.com/solmaz.noori

** استادیار دانش اطلاعات و دانش‌شناسی و رئیس کتابخانه‌های پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی hamidreza_radfar@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۴/۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۱۵

جدیدبودن و مهم بودن آن است؛ زیرا هنوز پژوهش قابل اتکایی در این زمینه یا صورت نگرفته یا به صورت جزئی در یکی از موضوعات اخلاق اطلاعاتی بوده است

کلیدواژه‌ها: اخلاق اطلاعاتی، اطلاعات، کاربران، اینترنت، محیط دیجیتال، کتابخانه‌های پژوهشی.

۱. مقدمه

پدیده جهانی شدن - به ویژه با مقتضیات آن در سال‌های پایانی قرن بیستم - از مبحث اطلاعات و ارتباطات جدانشدنی است.

امروز، فناوری اطلاعات و ارتباطات بر همه مراحل زندگی انسان تأثیر گذاشته و توانایی او را گسترش داده است. همچنین به او در دستیابی و گسترش، ذخیره‌سازی، بازیابی، پردازش، به‌کارگیری و ایجاد اطلاعات با سرعت و حجم بالا یاری رسانده است. پایگاه‌های داده رایانه‌ای به میزان وسیعی برای ذخیره انواع اطلاعات محرمانه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به کار گرفته شده‌اند. (محسنی، ۱۳۸۰، ص ۴۰-۴۲).

از سوی دیگر، فناوری اطلاعات و ارتباطات، اصول اخلاقی را که براساس باورهای رفتاری و استانداردها و عادت‌های اجتماعی شکل می‌گیرند، تغییر داده و شخصیت‌ها، گروه‌ها، سازمان‌ها، شکل‌های اجتماعی - اقتصادی و گروه‌بندی‌های سیاسی جدیدی را ایجاد کرده است.

انقلاب فناوری اطلاعات دیدگاه ما را نسبت به دنیا عمیقاً تغییر داده است. عصر، عصر آگاهی است و سیستم‌های سایبری در جهان، قوانین مختلفی دارند که در رفتار اعضا تأثیرگذار است. کاربرها آزادند در اینترنت سیر کنند. دسترسی آزاد به اطلاعات ممکن است در برخی موارد کاربرها را هدایت کند. (عرب اسدی، ۱۳۷۱: ۱۲)

با توجه به تغییرات روی داده، دنیای اطلاعات در محیط دیجیتال نیز تحت تأثیر انقلاب اطلاعاتی قرار می‌گیرد که این انقلاب نیازمند ضوابط اخلاقی خودش است. به همین دلیل باید این دسته از ضوابط، شناسایی، بررسی و قابلیت اجرایی بیابند تا تولیدکنندگان و یا سودجویان از آن، استفاده نابه‌جا و به عبارت درست‌تر، سوءاستفاده نکنند. این پژوهش بر آن است تا با شناخت این ضوابط به رعایت هرچه بیشتر آنها کمک کند.

از آنجا که کاربران کتابخانه‌های پژوهشی به واسطه پژوهش با محیط دیجیتال و اطلاعات متنوعی سروکار دارند، این پژوهش درصدد است تا دیدگاه آنان را در ارتباط با شاخص‌های اصول اخلاقی حاکم بر اینترنت (اشاعه اطلاعات، اعتبار و صحت، روزآمدی، حریم خصوصی، حق پدیدآورنده، سانسور و آزادی، مالکیت اطلاعات و...) بررسی کند تا مشخص شود این افراد تا چه میزان با این مباحث آشنایی دارند و تا چه میزان به استفاده درست از آن حساسیت دارند.

۲. اهمیت و هدف پژوهش

اینترنت به طور فزاینده‌ای در حال گسترش جایگاه خود به عنوان یک ابزار و منبع پژوهش بی‌بدیل است؛ طوری که امروزه شاهد پژوهش‌هایی هستیم که همه منابع خود را از شبکه اینترنت دریافت کرده‌اند. این نکته و توجه به این جایگاه والای اینترنت در پژوهش، بحث اخلاق، ویژگی‌های آن و آشنایی و رعایت آن‌را در این محیط در درجه بالایی از اهمیت قرار می‌دهد. قاعدتا این موضوع در کتابخانه‌های پژوهشی و با کاربرانی که به واسطه امر پژوهش در آن حضور یافته‌اند از اهمیت بیشتری برخوردار است.

آشنایی با دیدگاه‌های کاربران کتابخانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال، در مقطع کنونی، بسیار ضروری و با اهمیت است زیرا به دلیل دسترسی آسان و گستردگی، اینترنت از مهم‌ترین و آسان‌ترین حوزه‌هایی است که پژوهشگران برای جست‌وجوی منابع موردنظر به آن رجوع می‌کنند.

هدف اصلی این پژوهش بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران برای سنجش میزان آشنایی آنان از اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال (اینترنت) است. تعیین مؤلفه‌های حاکم بر اینترنت با توجه به موازین اخلاقی؛ تعیین محدوده استفاده از اطلاعات و اخلاق اطلاعاتی حاکم بر آن برای کاربران؛ تعیین نقاط ضعف و قوت ارائه اطلاعات در اینترنت؛ از دیگر اهداف این پژوهش است. بنابراین این پژوهش با توجه به هدفه بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی در اینترنت، برآن است که در راستای اهداف خود به این سوالات پاسخ دهد:

۱. مؤلفه‌های حاکم بر اینترنت با توجه به موازین اخلاقی چیست؟

۲. محدوده استفاده از اطلاعات و اخلاق اطلاعاتی حاکم بر آن برای کاربران چیست؟

۳. نقاط ضعف و قوت ارائه اطلاعات در اینترنت چیست؟

۳. روش تحقیق

با توجه به حجم زیاد جامعه مورد پژوهش (پاول Powell، ۱۳۸۵: ۸۰) و به منظور بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران در مورد اخلاق اطلاعاتی در رسانه دیجیتال که جامعه‌ای نسبتاً بزرگ و پراکنده است، بهترین روش استفاده از روش پیمایشی است.

جامعه پژوهش، کاربران کتابخانه‌های پژوهشی شهر تهران‌اند که این کتابخانه‌ها به‌طور تصادفی از میان کتابخانه‌های دانشگاه‌های شهر تهران و نیز کتابخانه ملی انتخاب شدند. با توجه به تعداد زیاد کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران، به‌ناچار برای انجام پژوهش نیاز به نمونه‌گیری بود که از شیوه نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد که تعداد ۳۴۲ کاربر جامعه پژوهش حاضر را تشکیل دادند (قابل ذکر است که از این تعداد تنها ۳۰۶ نفر پرسشنامه‌های خود را پاسخ گفتند).

ابزار مورد استفاده برای گردآوری اطلاعات نیز پرسش‌نامه حاوی ۱۴ سؤال بسته است که به دو صورت ایمیلی و حضوری در اختیار کاربران کتابخانه‌های پژوهشی قرار گرفت. قابل ذکر است که جهت بررسی روایی پرسش‌نامه و مفاهیم استخراج‌شده در سؤالات، مصاحبه‌های فراوان با اساتید، کاربران پژوهشی و تحقیقی جامع در منابع مکتوب صورت گرفته است.

۴. پیشینه پژوهش

با توجه به گستردگی موضوع پژوهش و برای یافتن پیشینه‌های مرتبط، در پایگاه‌های پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، کتابخانه ملی و برخی سایت‌های اطلاعاتی دیگر (موتورهای جستجو، پایگاه‌های ebsco , proquest) براساس کلیدواژه‌های اخلاق اطلاعاتی، اینترنت و کتابخانه‌های پژوهشی جستجو صورت گرفت و برخی از مهم‌ترین پژوهش‌هایی که نزدیک به موضوع تحقیق حاضر است ردیابی و از منابع دیگر به اصل پژوهش‌ها رجوع شد:

خانم سمانه سادات موسویان، در سال ۱۳۹۲ پایان‌نامه‌ای با عنوان «طراحی و امتیازیابی درس فناوری اطلاعات در رشته علوم تربیتی» در دانشگاه علامه طباطبایی تدوین کرده‌اند؛

که هدف اصلی آن تعیین سرفصل‌های درس اخلاق فناوری اطلاعات و طراحی این درس از طریق نیازسنجی از دانشجویان بوده است. به همین منظور مؤلفه‌های اساسی اخلاق فناوری اطلاعات از اسناد بالادستی و با کمک تجارب دانشگاه‌هایی که این درس را در عرصه بین‌المللی اجرا کرده‌اند تعیین شد و با استفاده از مؤلفه‌های اصلی، نیازسنجی از دانشجویان صورت گرفت. نتیجه نیازسنجی استخراج اهداف کلی و جزئی درس و راهنماهای اساسی به منظور طراحی درس بود. درس بر اساس الگوی کمپ طراحی شد و این طراحی با نظر متخصصین مربوطه اعتباریابی و طراحی درس اخلاق فناوری با اعتبار کاملاً مطلوبی توسط متخصصین تعیین اعتبار شد. (← موسویان، ۱۳۹۲)

آقای مهدی صفدری، در سال ۱۳۹۲ پژوهشی با عنوان «بررسی راهکارهای ارتقای در شبکه دستگاه‌های اجرایی متصل به اینترنت» در مرکز تحقیقات مسکن وزارت راه و ترابری انجام داده‌اند؛ ایشان در این تحقیق کوشش کرده‌اند با توجه به الزام دستگاه‌های اجرایی در قانون برنامه پنجم توسعه، در جهت ایجاد شبکه امن و مستقل از اینترنت در بستر شبکه دستگاه‌های اجرایی که بستر فیزیکی جداگانه جهت اتصال به اینترنت ندارند، راهکاری برای ارتقاء امنیت و حفاظت از داده‌های سازمانی ارائه دهند. (← صفدری، ۱۳۹۲)

در سال ۱۳۸۸ مقاله‌ای با عنوان «رویکردی طبقه‌بندی شده به حوزه اخلاق اطلاعات» توسط آقای علیرضا ثقة‌الاسلامی تألیف شده است. این مقاله در چارچوب نظریه اخلاق اطلاعات به تعبیر لوسیانو فلوریدی و به عنوان حوزه توسعه یافته‌ای از اخلاق رایانه ارائه شده است و به ضرورت طبقه‌بندی مسائل اخلاقی مطرح در حوزه اخلاق اطلاعات می‌پردازد. نویسنده رویکردی روش‌مندانه در تحلیل هر طبقه از این مسائل عرضه می‌کند. مؤلف با نگاهی مسأله‌محور به معرفی برخی از مسائل شاخص در عصر اطلاعات می‌پردازد و سپس در خصوص معرفی تفصیلی اخلاق اطلاعات و تبیین هر طبقه از مسائل مطرح در آن، به طور کلی به معرفی چهار رهیافت بینادین ممکن به علم اخلاق (اخلاق فلسفی، اخلاق هنجاری، اخلاق توصیفی، و اخلاق کاربردی) پرداخته می‌شود (ثقة‌الاسلامی، ب ۱۳۸۸: ۵۰ تا ۶۶)

آقای محمدمهدی میرباقری در مقاله‌ای با عنوان «اخلاق و فناوری اطلاعات»، از یک سو درحوزه‌ی جامعه‌شناسی آموزش و پرورش رابطه بین فناوری اطلاعات و زیرساخت‌های فکری آن را مورد توجه قرار می‌دهد. و از سوی دیگر به تکنیک‌ها و ابزارهای اطلاعاتی و

اطلاع‌رسانی اشاره می‌کند و تناسب آن را با فرهنگ اسلامی بررسی می‌کند. (میرباقری، ۱۳۸۹: ۴۶ تا ۵۱)

کورلیس (۲۰۱۰) در پایان نامه خود با عنوان «کاربرد استفاده از اطلاعات: چگونه فناوری نوین در حریم خصوصی دگرگونی ایجاد می‌کند» در مقطع کارشناسی ارشد در دانشگاه جورج تاون به پیشرفت فناوری و تأثیر آن بر حریم خصوصی و سیاست‌ها می‌پردازد و نیز چگونگی حفاظت از حریم خصوصی و سیاست‌های حفظ حریم خصوصی را به بحث می‌گذارد. مایکل در ادامه به دو تغییر مهم و مفید در سیاست حفظ حریم خصوصی اشاره می‌کند: اول اینکه در ایجاد سیاست برای حریم خصوصی نیاز به اذعان صراحت در عدم حمایت از حریم خصوصی در برابر مضرات خاص به نفع دیگران و ارزش‌های اجتماعی است. دوم اینکه قوانین سیاسی ضمن اینکه باید انعطاف‌پذیر باشد، باید با توجه به موضوعات نشریات وضع شود. (Corliss, 2010)

در دانشگاه کن کوردیا پژوهش دیگری با عنوان «حفظ حریم خصوصی در وب مبتنی بر سیستم‌های بهداشت الکترونیک» در مقطع کارشناسی ارشد انجام شده، که حفاظت از اطلاعات خصوصی افراد را به عنوان یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل در طراحی و پیاده‌سازی سیستم‌های بهداشت الکترونیک مدرن، بررسی کرده است. (Hong, 2008)

«دزدی نرم‌افزار: عوامل تأثیرگذار در مطالعه تجربی» پژوهش دیگری است که آن را ویلازن سیرا (Villazon, circa H.) در دانشگاه جنوب شرقی نوا در سال ۲۰۰۴ انجام داده است. پاسخ سؤالات پژوهش از بین ۲۴۲ دانشجوی حاضر در کالج و دانشگاه خصوصی در بخش جنوب شرقی ایالات متحده جمع‌آوری شده است. نتایج نشان می‌دهد که تعهد دینی، جهت‌گیری‌های حرفه‌ای و جنسی تأثیر زیادی در اخلاق کامپیوتر و کارآمدی و مفهوم اخلاقی ندارد. (Villazon, 2004)

با توجه به مراجعت نگارنده این سطور به پژوهش‌های فوق، مشاهده شد که محققان کمتر در تحقیقی میدانی مؤلفه‌های مختلف «اخلاق اطلاعاتی» را به سنجش گذاشته‌اند یا حداقل جامعه آماری غیر از جامعه نگارنده این سطور در نظر گرفته شده است. بیشترین نکته‌ای که در پژوهش‌های مختلف بدان بسیار اشاره شده و ظاهراً می‌توان از آن به عنوان مهم‌ترین مبحث در حوزه اخلاق اطلاعات نام برد، موضوع حفظ حریم خصوصی افراد است. در پژوهش حاضر سعی شده است که تقریباً همه جنبه‌های «اخلاق اطلاعاتی»

بررسی شود؛ ضمن اینکه نظر کاربران، از طریق پژوهشی میدانی در این باره جمع‌آوری و تحلیل شده است که در کمتر پژوهشی مشاهده می‌شود.

۵. ادبیات تحقیق

۵-۱. کتابخانه‌های پژوهشی

کتابخانه‌هایی که با مجموعه‌های تخصصی خود، خدمات اطلاعاتی ویژه‌ای را به گروهی از کاربران و پژوهشگران ارائه می‌دهند و مجموعه آن از نظر موضوع، ماهیت تخصصی دارد. این کتابخانه‌ها به گروهی متخصص خدمات ارائه می‌کنند و نیروی انسانی شاغل در آنها در یک رشته موضوعی تخصص دارند و خدمات اختصاصی و ویژه‌ای ارائه می‌دهند. (خسروی، ۱۳۸۵: ۱۴۵۷)

این کتابخانه‌ها از منابع موردنیاز محققان، پژوهشگران و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکتری در حوزه‌های تخصصی برخوردارند؛ به‌عنوان مثال، کتابخانه دانشگاه علوم پزشکی ایران.

کاربران این کتابخانه‌ها نیز افرادی هستند که به‌سبب پژوهش‌های خود به این کتابخانه‌ها رجوع می‌کنند و از فضای دیجیتال این کتابخانه‌ها برای دستیابی به اهداف تحقیق خود بهره می‌گیرند.

۵-۲. اینترنت شاخه‌ای از محیط دیجیتال

اینترنت به‌عنوان یک شبکه‌ی ناشناس و گمنام ارتباطی، ابتدا حول صنایع نظامی و سپس در سراسر علوم جای گرفته است. از چند سال قبل، حضور این شبکه عملاً اجتناب‌ناپذیر می‌نمود و امکان اتصال مردم به آن روزبه‌روز ارتقاء می‌یافت. اینترنت به‌مثابه ناقلی کامل و جدید در پیکره عصر حاضر ظاهر شد و اگرچه این گستره چندین سال است که وجود دارد، اما امروزه بهره‌برداری از فناوری به حدی رسیده است که انواع اطلاعات از طریق آن به سهولت بین کاربران منتقل می‌شود. در اینترنت هر نوع اطلاعاتی اعم از علمی، اقتصادی، اجتماعی، اداری، تجاری و حقوقی گرفته تا عکس، موسیقی، نقاشی و ... نیز قابل دستیابی است.

اینترنت بسیاری از کارها را آسان کرده و ارتباطات را گسترش داده است؛ به طوری که می‌توان به راحتی از هر نقطه‌ای با سراسر جهان ارتباط برقرار کرد و از اطلاعات روز و وقایع تمام دنیا مطلع شد. امروزه اینترنت سبب شده است که جامعه اطلاعاتی در سنین مختلف بتوانند به سهولت از اطلاعات موجود بهره‌مند شود. ارتباط بدون حضور فیزیکی از طریق این شبکه میسر است. در واقع می‌توان گفت که تمامی ارتباطات اجتماعی، اقتصادی، تجاری، اداری و... از طریق این شبکه انجام می‌پذیرد. تأثیرگذاری اینترنت در زندگی بسیار چشم‌گیر است؛ به طوری که تمامی ابعاد زندگی بشری را متحول ساخته است. وزارت دفاع آمریکا اولین بار شبکه اینترنت را ایجاد کرد که در آن زمان به «شبکه آژانس

پروژه‌های تحقیقاتی پیشرفته (آرپانت Advanced Research Projects Agency Network (ARPANET)) معروف شد (شیری، ۱۳۷۳: ۳۸).

اینترنت تنها یک بانک اطلاعاتی نیست، بلکه عظیم‌ترین و باارزشمندترین شبکه دیجیتال جهان است و حتی می‌تواند نمونه‌ای اولیه از بزرگراه‌های اطلاعاتی ربع اول قرن ۲۱ باشد. اینترنت در واقع مخزنی از اطلاعات خوب و بد یا زشت و زیبا و اخلاقی و غیراخلاقی است، مسئله این است که جامعه‌های مختلف مرزهای میان این صفات دوگانه را چگونه تعریف می‌کنند (محسنی، ۱۳۸۰: ۷۲).

امروزه ارتباطات رایانه‌ای نه تنها سنگ بنای روابط اجتماعی است، بلکه فضایی است که در آن روابط اجتماعی روی می‌دهد. هر فردی دیدگاه خاصی نسبت به اصطلاح اینترنت دارد، ممکن است یکی اینترنت را ابزاری برای بازیابی یا انتقال اطلاعات و ارتباط با دیگران مفهوم‌سازی کند و آن را منبعی پژوهشی بداند و دیگری اینترنت را برای آن دسته از فضاهای فرهنگی مدنظر قرار دهد که از طریق تعاملات متنی بر رایانه، شکل گرفته است (مارکهام، ۱۳۸۸: ۱۴۴-۱۷۸).

۳-۵. علم اخلاق اطلاعاتی

ترل باینوم تأثیرگذارترین فیلسوف اخلاق در سه دهه اخیر است او در دهه ۸۰ میلادی شاخه‌ای جدید با عنوان اخلاق اطلاعاتی و در دهه ۹۰ حوزه فلسفه سایبری را پایه‌گذاری کرد. باینوم در سال ۲۰۰۰، مقاله «اخلاق و انقلاب اطلاعات»^۲ را منتشر کرد او در این مقاله از اصطلاح «اخلاق اطلاعاتی جهانی» استفاده می‌کند و اخلاق کامپیوتری در سطحی گسترده و جهانی همه‌گیر معرفی می‌کند و معتقد است پس از این به جای اخلاق

کامپیوتری باید از واژه اخلاق اطلاعاتی جهانی استفاده شود. وی در سال (۲۰۰۸) فصلی از کتاب «درسنامه اخلاق کامپیوتر» را با عنوان «تاریخ اخلاق کامپیوتری و اخلاق اطلاعاتی به رشته تحریری درمی آورد و در این فصل با زبانی ساده و دقیق، ریشه‌های ظهور حوزه اخلاق کامپیوتری و بسترهای تحول آن به اخلاق اطلاعاتی را مرور می‌کند:

اخلاق کامپیوتر به شناسایی و تحلیل تأثیرات فناوری اطلاعات بر ارزش‌های اجتماعی و انسانی نظیر سلامتی، توانگری، فراغت، آزادی، دموکراسی، دانش، حریم خصوصی، امنیت، خودسازی و مواردی دیگر می‌پردازد. این دیدگاه بسیار گسترده از اخلاق کامپیوتر دربرگیرنده اخلاق کاربردی، جامعه‌شناسی رایانش، ارزش‌یابی فناوری، حقوق کامپیوتر و حوزه‌های مرتبط می‌باشد و از مفاهیم، نظریه‌ها و روش‌شناسی‌های این حوزه‌ها و دیگر رشته‌های علمی مرتبط بهره می‌برد. (ثقه‌الاسلامی، الف ۱۳۸۸: ۶۶)

اطلاعات و بهره‌گیری از آن، نه فقط به دلیل موازین اخلاقی‌ای که در آن مستتر است، بلکه به دلیل سهم بسیار ارزشمندی که در موازین اخلاقی سایر جنبه‌های زندگی ایفا می‌کند، بحث بسیار مهمی است. گستره‌ای از حقوق، مسئولیت‌ها و موضوع‌های اقتصادی و اجتماعی در این بحث دخیل است که در مطالب ذیل به آن اشاره شده است:

- حق جست‌وجوی اطلاعات؛

- آزادی مطالعه و انجام پژوهش؛

- حق دانستن؛ آزادی اطلاعات و آزادی رسانه‌ها؛

- حق دریافت اطلاعات و حدود سانسور؛

- حق مبادله اطلاعات؛

- وظایف و مسئولیت‌ها؛ اخلاق حرفه‌ای (هیل، ۱۳۸۱: ۱۳۵)

علم اخلاق اطلاعات، موضوعی میان‌رشته‌ای است که بحث درباره آن نیازمند تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است. هدف از فعالیت این رشته پاسخ‌گویی به سؤالاتی درباره بنیان‌های ارزشی اعمال و مسئولیت‌های افراد در حوزه فناوری اطلاعات است. از آنجا که فناوری اطلاعات، منشأ تحولات سیاسی-اجتماعی بسیاری است، مسائل اخلاقی نوین و منحصر به فردی در این حوزه پدید آمده که نیازمند بررسی موشکافانه است. برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی کاربردی ویژه داشته، با توسعه فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده‌است که مفهوم مالکیت، مفهوم حریم

خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، مفهوم آزادی‌های اساسی و مفهوم مسئولیت اخلاقی برخی از این چالش‌ها است (شهریاری، ۱۳۸۴-۱۳۸۵: ۱۵۹).

با توجه به نظریات مذکور، اخلاق اطلاعاتی در توسعه فناوری اطلاعات منشأ دارد. توسعه فناوری اطلاعات، زمینه‌های زیادی را دستخوش تحول و تغییر کرده است. با توجه به این تحولات، بحث اخلاق اطلاعاتی نیز از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود که بیشتر به آن خواهیم پرداخت. بنابراین اخلاق اطلاعاتی دربارهٔ مسائلی از جمله: مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، آزادی اطلاعات و ... در محیط دیجیتال مطرح می‌شود.

علم اخلاق اطلاعاتی، در سال‌های اخیر، شاخه‌ای جدید در کتابخانه و دانش اطلاعات ایجاد کرده است. این شاخه از طریق بسط و گسترش بخش‌هایی از رشته‌های مختلف، سامان‌دهی شده است. در ایالات متحده، در ۲۰ سال اخیر شاخه‌ای از علم اخلاق اطلاعاتی توسعه پیدا کرده که در آن بین علم اطلاعات و علم اخلاق رایانه تلفیقی انجام شده است. یکی از شخصیت‌های کلیدی این حوزه روبرت هاتمن (Robert Hauptman) است که چندین اثر و مقاله در این باره نگاشته است. مشهورترین و تأثیرگذارین اثر او، «چالش‌های اخلاقی اطلاعاتی» است که در آن به برخی از مسائل اخلاقی اطلاعات پرداخته شده است. سانسور، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات، تعادل در مجموعه سازی توسعه یافته، کپی‌رایت، استفاده از نمایشگاه، قوانین علم اخلاق و پشتیبانی از موضوع و ... برخی از این مسائل هستند. (Froehlich, 2004, 13)

۵-۳-۱. حق مؤلف در محیط دیجیتال

از جمله مهم‌ترین علل تغییر نگرش نسبت به اطلاعات، رشد اخیر فناوری‌های رایانه‌ای و ارتباطی مانند شبکه‌های بین‌المللی اطلاع‌رسانی و نیز گسترش نشر الکترونیکی یا نشر رومیزی است. این گونه تغییرات و پیشرفت‌ها دگرگونی‌های زیادی را در قوانین دسترسی به اطلاعات ایجاد کرده است که با اعمال این قوانین نباید دسترسی به اطلاعات محدود شود. نشر الکترونیک به‌عنوان قالبی نو برای انتشار و انتقال اطلاعات، چالش‌های تازه‌ای را پیش رو قرار داده و به‌رغم یافتن گستره‌ای وسیع در سطح جهان، در برخی حوزه‌ها نیز با موانع و مشکلات فراوانی از جمله حق مؤلف دست به‌گریبان بوده است.

نکته اینجاست که کاربران تا چه حد مجاز به تکثیر منابع الکترونیکی موجود هستند، یا اینکه چگونه بر این مسائل نظارت خواهد شد. برای جلوگیری از تضییع حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده باید تدبیری اندیشید تا بدون ایجاد اختلال در این مجرای جدید، حقوق

پدیدآورنده نیز حفظ شود. قوانین حق مؤلف در مورد تعادل هستند. تعادل بین حقوق عمومی استفاده از منابع شامل قوانین حق مؤلف و صاحبان حق مؤلف (که به طور ضروری نویسنده نیست) است (Soules & Ferullo, 2008←)

بنابراین هدف اصلی قانون حق مؤلف، پاسداری از حقوق مادی و معنوی پدیدآورنده اثر و اطمینان از این است که جامعه به اطلاعات مورد نیاز خود دست خواهد یافت و نه آن که با اعمال چنین قانونی دسترس پذیری به اطلاعات محدود شود. ذخیره دائم یا موقت اثری که تحت حمایت حق مؤلف است در هر رسانه الکترونیکی، تولید مجدد محسوب می شود. این امر شامل کارهایی از قبیل انتقال اثری از حافظه کامپیوتر یا انتقال به آن است که نشان می دهد کتابخانه نه تنها برای ذخیره آثار الکترونیکی، بلکه حتی برای ارسال مقالات از طریق دورنگار هم باید اجازه داشته باشد.

به هر حال، به نظر می رسد که موضوع حق مؤلف و مالکیت معنوی اثر در عصر الکترونیک ابعاد گسترده ای پیدا کرده است، اما این سؤال را نیز پدید آورده که چگونه می توان بدون محدود کردن دسترس پذیری اطلاعات از سرقت اثر نیز جلوگیری کرد (رضایی شریف آبادی، ۱۳۷۶).

۵-۳-۲ امنیت اطلاعات

با توجه به نقش اطلاعات به عنوان کالایی با ارزش، لزوم حفاظت از آن در تجارت امروز ضروری به نظر می رسد. برای دستیابی به این هدف نیاز به طراحی سیستمی برای مدیریت امنیت اطلاعات احساس می شود تا از این طریق بتوان از سرمایه های اطلاعاتی خود حفاظت کرد (سیامک، ۱۳۸۸: ۲۵۴).

با توجه به اینکه اطلاعات در جهان امروز بسیار با ارزش است، در جهت هدف نگهداری و حفاظت از آن، نباید به راحتی و بدون ایجاد ضوابط لازم در دسترس عموم یا جامعه اطلاعاتی قرار بگیرد. در این صورت نیازمند ایجاد سیستمی کامل و قدرتمند برای مدیریت آن هستیم تا به سهولت بتوان اطلاعات را حفاظت کرد.

در عصر اطلاعات در محیط دیجیتال با وجود ویروس ها (Viruses) و جاسوسی بین المللی هکرها (Hackers) که هزاران کیلومتر دورتر هستند، واضح است که امنیت اطلاعات در محیط دیجیتال فقط مسئله ای قابل بحث در حوزه اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال نیست، بلکه بیشتر امنیت منطقی (Logical security) آن مورد نظر است. با توجه به رشد فناوری اطلاعات و شبکه های اطلاعاتی، فنون و روش های خاصی نیز برای حفاظت از

منابع موجود در این شبکه‌ها ایجاد شده است. برای حفاظت از اطلاعات در شبکه‌های دیجیتالی، روش‌های مختلفی چون «به هم‌ریزی» (Hashing)، «برچسب-گذاری» (Taggin)، «رمزگذاری» (Encryption) در حال گسترش است (مطلبی، ۱۳۸۶: ۱۳۷-۱۶۴).

۵-۳-۳. آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال

حق آزادی اطلاعات یا به عبارتی همان آزادی بیان یا ابراز عقیده، سبب انتقال اطلاعات و عقاید می‌شود. ماده ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر پیش‌بینی کرده که «آزادی فکر و عقیده یکی از حقوق مسلم انسان است. تمامی انسان‌ها می‌توانند آزادانه حرف بزنند، بنویسند و عقاید خود را منتشر کنند، مگر اینکه این آزادی به نوعی براساس موارد مشخص شده در قانون مورد سوءاستفاده واقع گردد». در این راستا اصل ۲۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر کرده است که «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آنکه مخل مبانی اسلامی یا حقوق عمومی باشد. تفصیل آنرا قانون معین می‌کند»، که عملاً قانون مطبوعات ایران این محدودیت‌ها را برشمرده است. اما براساس ماده ۱۱ قانون در رابطه با داده‌های اینترنتی مصوب ۲۰۰۴ میلادی، «اطلاع‌رسانی عمومی به وسیله روش‌های الکترونیکی آزاد است (اصل حق آزادی بیان)؛ ولی این حق در موارد ضروری برای احترام به شئون، آزادی، حق مالکیت معنوی اشخاص، ویژگی‌های چندگانه بیان افکار عقاید مطروحه از یک سو و برای برقراری نظم اجتماعی و محدودیت‌های تکنیکی لاینکف وسایل ارتباط جمعی از سوی دیگر محدود می‌شود (اصل محدودکننده آزادی بیان) (پیشداد، ۱۳۸۷: ۳۳).

۵-۳-۴. حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و حریم خصوصی

حریم خصوصی نیز همچون آزادی اطلاعات و حق دسترسی آزادانه به اطلاعات، یک حق بنیادی بشری و سنگ‌بنای منزلت انسانی و ارزش‌های دیگری همچون آزادی اجتماعات و آزادی بیان و از جمله مهم‌ترین حقوق انسانی در دوران مدرن به‌شمار می‌رود. مقصود آنکه در رویکردهای متعارف، اطلاعات درباره زندگی خصوصی و شخصی افراد و به‌ویژه جوهری که بر روند حیات اجتماعی جامعه تأثیری ندارند، باید قلمرویی در نظر گرفته شود که این قلمرو باید از تعرض هرگونه نظارت مداخله‌گرانه، از جمله گستره حق دسترسی آزادانه به اطلاعات، مصون بماند. رعایت حریم خصوصی افراد و آزادی شهروندان در دسترسی به اطلاعات، که هر دو از موازین بنیادین بشر هستند، در

تضاد با یکدیگر نیستند. تأکید آغازین بر تبیین آزادی اطلاعات به مثابه دسترسی شهروندان به اطلاعاتی که نزد دولت است، از همین رو است. درحقیقت آزادی اطلاعات به طور طبیعی دسترسی شهروندان به اطلاعات پیرامون زندگی حریم خصوصی افراد را شامل نمی‌شود (نمک دوست، ۱۳۸۵: ۱۹۷-۲۳۲).

۵-۳-۵. حدود سانسور؛ حق دریافت اطلاعات

با توجه به تغییر و تحولات عرصه رسانه‌ها و محیط دیجیتال و پدید آمدن فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، باید رسانه‌های مکتوب برای رشد و پویایی خود به طور دقیق به بازخوانی مقوله سانسور و امنیت ملی بپردازند که در نهایت مصادیق سانسور برای آنها روشن شود. به عبارت دیگر اگر امروز رسانه‌ها و محیط دیجیتال به ویژه مطبوعات ما دچار خودسانسوری شده‌اند به این دلیل است که آنها از بعد سیاسی و اقتصادی و رسیدن به معیارهای حرفه‌ای با ضعف مواجه‌اند و وابستگی شدیدی به نهادهای دیگر دارند، لذا خود این مسئله سبب شده است مطبوعات در عملکرد خود بر مبنای معیارهای سه گانه سیاست‌ها، قوانین و هنجارها با مشکل مواجه شوند. (رضاییان، روزنامه جام جم)

امروزه سانسور اطلاعات با توجه به موقعیت‌های مختلف سیاسی و اجتماعی و اقتصادی در جامعه بسیار به چشم می‌خورد و اطلاعات را کامل و دقیق - همان‌طور که واقعیت است - مطرح نمی‌کنند و در مطرح شدن به طور عام مانع می‌شوند

۵-۳-۶. روزآمدی اطلاعات

با توجه به رشد روز افزون علم و کوتاه شدن دوره حیات علمی یک اندیشه، لازم است از روزآمدی اطلاعات ارائه شده اطمینان حاصل شود. توجه به تاریخ انتشار یک صفحه و تاریخ بازبینی آن که اغلب در پائین یا بالای صفحه ظاهر می‌شود گامی در جهت ارزیابی روزآمدی صفحه و اطلاعات آن است. الزاماً تاریخ انتشار صفحه و یا تاریخ روزآمدسازی سایت به تنهایی ملاک روزآمدی اطلاعات نیست؛ فعال نبودن پیوندها نشانی از عدم پویایی و روزآمدسازی سایت است. به علاوه، منابع مورد استفاده در متن نیز باید مورد توجه قرار گیرد. در صورت کهنه بودن منابع مورد استناد، باید در روزآمدی مطالب ارائه شده، تردید کرد. توجه به این مسئله حائز اهمیت است که به صرف کهنه بودن منابع مورد استناد یک متن علمی نمی‌توان خط بطلانی بر محتوای اطلاعاتی و اطلاعات بازایی شده کشید؛ بلکه باید همزمان به متن آن علم یا رشته، طول عمر مفید اطلاعات در آن موضوع و بار محتوایی

مطالب نیز توجه داشت (شریف، ۱۳۸۴: ۴). امروزه روزآمدی اطلاعات از اهمیت بسیاری برخوردار است. کل جامعه اطلاعاتی با محیط دیجیتال سروکار داشته و انتظار دارند که اطلاعات مورد نیاز خود را با توجه به روز بودن اطلاعات به دست آورند و آنها را مورد استفاده قرار دهند. چه بسا این اطلاعات در کارهای پژوهشی و تخصصی مورد استناد قرار گیرد. بنابراین باید سعی شود تمامی اطلاعات حدالامکان به روز و جدید باشد و از کسب اطلاعات قدیمی که در برخی از محیط‌های دیجیتال در دسترس عموم جامعه اطلاعاتی قرار گرفته است، حذر کرد.

۵-۳-۷. اعتبار و صحت اطلاعات

گاه اطلاعات ارائه شده در محیط مجازی وب نه تنها صحیح نیست، که گمراه‌کننده و در مواردی مثل اطلاعات پزشکی این گمراهی خطرناک نیز هست؛ بنابراین در ارزیابی اطلاعات باید بر این جنبه بسیار تأکید داشت.

تعیین میزان صحت اطلاعات بازبایی شده مهم‌ترین بخش ارزیابی انتقادی اطلاعات است. اغلب کاربران از روی ظاهر سایت و نوع طراحی آن به ارزیابی می‌پردازند، در حالی - که طراحی مناسب و زیبای سایت، دلیلی بر صحت محتوای اطلاعاتی آن نیست. اشتباهات تایپی و گرامری گاه محتوا را قلب می‌کند و اطلاعات گمراه‌کننده‌ای را منتقل می‌سازد. مطالبی که محتوایی قابل اعتمادی دارند خود را از اعتبار استنادها می‌گیرند. اگر مقاله‌ای علمی فاقد استناد و منابع باشد نباید محتوای اطلاعاتی آن معتبر و جدی قلمداد شود. در مورد سایت‌ها نیز چنین است. اطلاعات ارائه شده در صفحات اینترنت چنانچه از طریق پیوندها مسیری برای کشف منابع و استنادها فراهم آورند، بر اعتبار خود افزوده‌اند (شریف، ۱۳۸۴: ۴).

۵-۳-۸. آزادی اشاعه اطلاعات

یکی دیگر از حقوقی که در بیانیه‌های مختلف حقوق بشر آمده، حق آزادی اشاعه اطلاعات است. امروزه همه آزادند به موضوع‌هایی که دوست دارند بپردازند. البته موضوعاتی هم وجود دارد که ذکر آنها از نظر قانونی منع شده است. ممکن است بپذیریم که برانگیختن تنش نژادی از نظر اخلاقی توجیه‌ناپذیر است؛ اما در آن صورت باید پذیرفت که آزادی ارائه اطلاعات یک حق مطلق نیست. بنابراین حتی اگر اطلاعات، به عنوان حقیقتی بی‌طرف مطرح باشد، روش یا شرایط ارائه این بی‌طرفی را از بین می‌برد. در انگلستان و

بسیاری از کشورهای دیگر، اشاعه اطلاعات غیراخلاقی یا تهمت آمیز خلاف قانون است. مسئله شبکه‌هایی که به توزیع اطلاعات از پایگاهی در کشوری می‌پردازند که این اطلاعات در کشوری دیگر غیرقانونی است، مشکلی است که هنوز حل نشده باقی مانده است. مانع جدید آزادی در ارائه اطلاعات، فشار اجتماعی است. احساس می‌شود که حق دادن اطلاعات باید به صورتی باشد که تضمین کند انسان کارش را چنان درست انجام می‌دهد که دریافت‌کننده به درستی آن را خواهد فهمید. اگر آزادی اطلاعات وجود داشته باشد، آیا بدین معنی است که می‌توانیم آن را به هر طریقی و تا هر اندازه‌ای که دوست داشته باشیم، ارائه دهیم؟

واکنش به دور از تفکر و تعمق انسان این است که ادعا کند این کار استفاده غیراخلاقی از حق برقراری ارتباط است. اگر مسدود کردن نظام پست الکترونیکی فردی، روشی مناسب برای این کار است و به هیچ فرد بی‌گناهی آسیب نمی‌رساند، پس شاید این رفتاری اخلاقی باشد. (هیل، ۱۳۸۱: ۱۵۸-۱۵۹)

۶. تحلیل داده‌ها

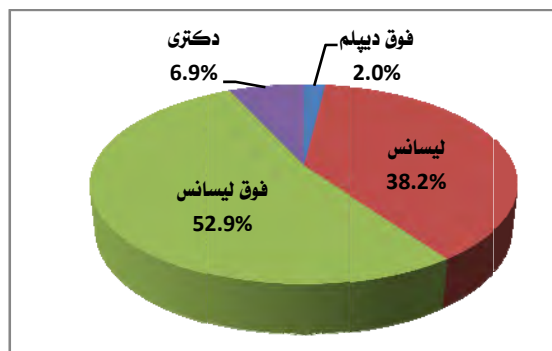
۶-۱. توزیع فراوانی جنسیت و تحصیلات جامعه آماری

جدول ۱- توزیع فراوانی جنسیت جامعه پژوهش

جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
مرد	۱۱۴	۳۷/۳	۳۷/۳
زن	۱۹۲	۶۲/۷	۱۰۰/۰
جمع کل	۳۰۶	۱۰۰/۰	

همان‌گونه که در جدول ۱، فراوانی برای جنسیت ۳۷/۳ مشاهده می‌شود، از تعداد ۳۰۲ نفر، ۱۱۶ نفر مرد (۳۷/۳ درصد) و ۱۹۰ زن (۶۲/۷ درصد) بوده‌اند. این آمار به نوعی نشان می‌دهد که قسمت اعظمی از کاربران پژوهشی، خانم‌ها هستند و این آمار با آماری که هر ساله از میزان شرکت افراد در کنکور سراسری اعلام می‌شود تقریباً همخوانی دارد و

بیانگر این است که در شرایط کنونی خانم‌ها بیشتر از آقایان میل به تحصیل و پژوهش دارند.

نمودار ۱- توزیع فراوانی مدرک تحصیلی جامعه پژوهش

۲/۰ درصد پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه، فوق دیپلم؛ ۳۸/۲ درصد لیسانس؛ ۵۲/۹ درصد فوق لیسانس؛ و ۶/۹ درصد دکتری بوده‌اند. همان‌طور که مشاهده می‌شود بیش از نیمی از پاسخ‌دهندگان دارای تحصیلات تکمیلی در رشته‌های مختلف تحصیلی هستند و این امر بر اعتبار پژوهش ما می‌افزاید.

۲-۶. میزان آشنایی کاربران کتابخانه‌های پژوهشی درباره اخلاق اطلاعاتی

با توجه به جدول ۲، درصد بالایی از پاسخ‌ها متعلق به گزینه «بلی» بوده است (۵۵.۹) و پس از آن پاسخ‌ها معطوف به گزینه «تا حدودی» (۴۳/۱) است که این امر بیانگر این است که جامعه آماری پژوهش تقریباً با اخلاق اطلاعاتی در اینترنت آشنایی دارد و پایین‌ترین درصد نیز مربوط به گزینه خیر (۱) است.

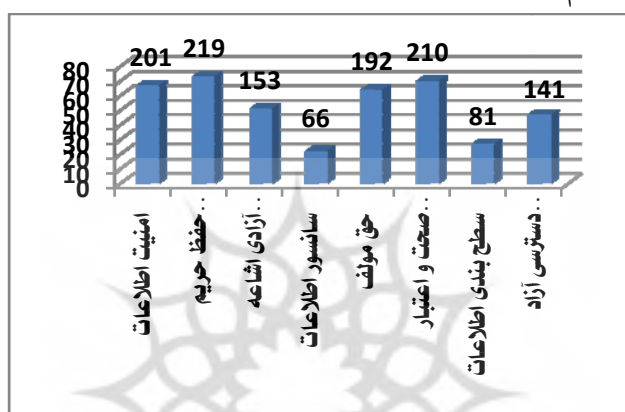
کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران تقریباً با اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال به‌طور کلی آشنا هستند. البته در بخش‌های بعد با سؤالات تخصصی‌تری که صورت می‌گیرد به‌طور دقیق‌تری میزان این آشنایی مشخص خواهد شد.

جدول ۲- میزان آشنایی کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران نسبت به اخلاق اطلاعاتی (امنیت، آزادی، سانسور، صحت و اعتبار، دسترسی اطلاعات و غیره) در اینترنت

گزینه‌ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی

۱/۰	۱/۰	۳	خیبر
۴۴/۱	۴۳/۱	۱۳۲	تا حدودی
۱۰۰/۰	۵۵/۹	۱۷۱	بلی
	۱۰۰/۰	۳۰۶	جمع کل

۶-۲. مهم‌ترین و کم‌اهمیت‌ترین مولفه‌های اخلاق اطلاعاتی از دیدگاه کاربران

نمودار ۲- توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران نسبت به میزان اهمیت مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال

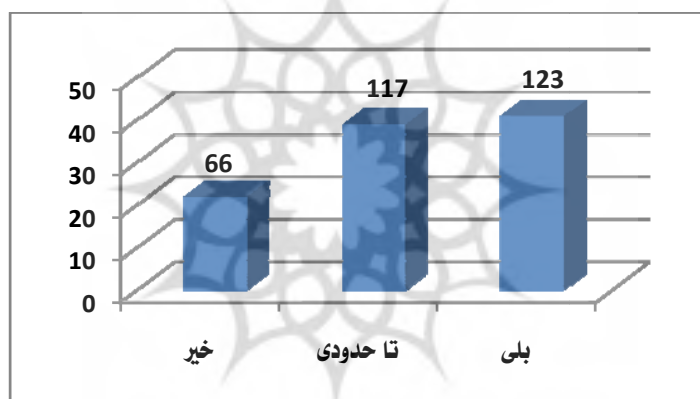
بنابر داده‌های نمودار فوق، از دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی حفظ حریم خصوصی افراد با فراوانی ۲۱۹ مهم‌ترین مؤلفه اخلاق اطلاعاتی در اینترنت است و سانسور اطلاعات نیز کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه است (۶۶). حفظ حریم خصوصی، صحت و اعتبار اطلاعات، امنیت اطلاعات و حق مؤلف از مهم‌ترین مؤلفه‌ها هستند که جامعه آماری ما بیشترین رأی‌ها را به آنها داده‌اند. البته تأکید بر این چهار مؤلفه بسیاری از مشکلات اخلاقی حوزه اطلاعات اینترنت را برطرف خواهد کرد و به بسیاری از دغدغه‌ها پایان خواهد داد. البته مسلم است که فقط آشنایی کافی نیست ولی با توجه به جدید بودن حوزه اخلاق اطلاعاتی تا همین حد نیز مناسب به نظر می‌رسد.

جدول ۳- توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران نسبت به میزان اهمیت مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

گزینه‌ها	فراوانی انتخاب شده	فراوانی انتخاب نشده
----------	--------------------	---------------------

رتبه ۱	۲۱۹	حفظ حریم خصوصی افراد
رتبه ۲	۲۱۰	صحت و اعتبار اطلاعات
رتبه ۳	۲۰۱	امنیت اطلاعات
رتبه ۴	۱۹۲	حق مولف
رتبه ۵	۱۵۳	آزادی اشاعه اطلاعات
رتبه ۶	۱۴۱	دسترسی آزاد اطلاعات
رتبه ۷	۸۱	سطح بندی اطلاعات
رتبه ۸	۶۶	سانسور اطلاعات

۳-۶. تمایز میان اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و محیط غیر دیجیتال

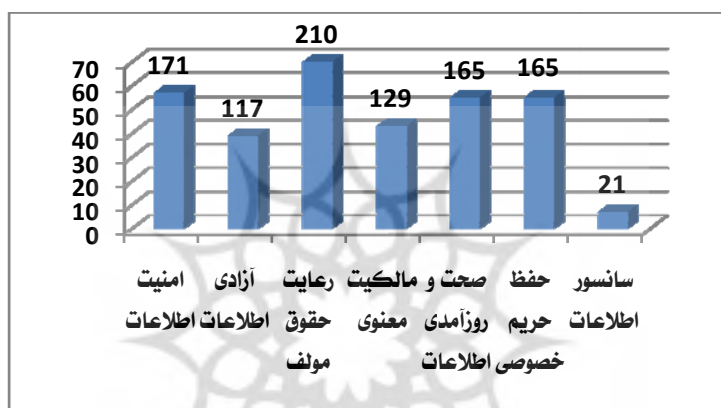
نمودار ۳-۳- توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران در مورد تمایز بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و غیردیجیتال (اعم از کتابخانه دیجیتالی و سنتی)

۴۰ درصد از کاربران کتابخانه‌های پژوهشی بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و محیط غیردیجیتال تمایز قائل‌اند و ۳۸ درصد از جامعه پژوهشی تا حدودی این تمایز را قائل‌اند؛ بنابراین مشاهده می‌شود اکثر جامعه پژوهشی تحقیق حاضر (۷۸ درصد)، این دو محیط را به لحاظ مؤلفه‌ها و موازین موجود متفاوت می‌دانند البته ۲۲ درصد نیز عقیده دارند که تمایزی بین این دو محیط وجود ندارد.

جدول ۴ - توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران در مورد تمایز بین اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال و غیردیجیتال (اعم از کتابخانه دیجیتالی و سنتی)

گزینه ها	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی تجمعی
خیر	۶۶	۲۱.۶	۲۱.۶
تا حدودی	۱۱۷	۳۸.۲	۵۹.۸
بلی	۱۲۳	۴۰.۲	۱۰۰.۰
جمع کل	۳۰۶	۱۰۰.۰	

۵-۶. نقاط قوت و ضعف موازین اخلاق اطلاعاتی در اینترنت

نمودار ۴- توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران درباره میزان نقاط قوت و ضعف موازین اخلاقی در اینترنت

با توجه به نمودار و آمار چنین نتیجه گرفته می‌شود که، رعایت حقوق مؤلف در بالاترین نقطه و حفظ حریم خصوصی؛ صحت و روزآمدی اطلاعات؛ و امنیت اطلاعات، تقریباً با درصدهای یکسان، از نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت به‌شمار می‌آیند. کمترین درصد هم به سانسور اطلاعات اختصاص دارد؛ بنابراین از دیدگاه کاربران، مهم‌ترین مسئله در اینترنت، رعایت حقوق مؤلف با اعمال کمترین حد از سانسور است. مشاهده می‌شود که چهار مؤلفه‌ای که از نظر کاربران جزو مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت است جزو نقاط قوت این حوزه نیز به‌شمار می‌رود؛ بدین معنا که مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی نزد کاربران به بالاترین میزان نیز از سوی آنها در این محیط رعایت می‌شود و مورد توجه است.

جدول ۵- توزیع فراوانی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی تهران درباره میزان نقاط قوت و ضعف

موازن اخلاقی در اینترنت

گزینه ها	فراوانی انتخاب شده	فراوانی انتخاب نشده
رعایت حقوق مولف	۲۱۰	رتبه ۱
امنیت اطلاعات	۱۷۱	رتبه ۲
صحت و روزآمدی اطلاعات	۱۶۵	رتبه ۳
حفظ حریم خصوصی	۱۶۵	رتبه ۳
مالکیت معنوی	۱۲۹	رتبه ۴
آزادی اطلاعات	۱۱۷	رتبه ۵
سانسور اطلاعات	۲۱	رتبه ۶

در بخش نظری تحقیق حاضر، شاخص‌های موازن اخلاقی در اینترنت شناسایی و معرفی شد. برای پاسخگویی به اولین پرسش اساسی این پژوهش، شاخص‌هایی در قالب پرسش‌نامه در اختیار جامعه پژوهش قرار گرفت. با توجه به اینکه جامعه پژوهش به همه این شاخص‌ها با درصد فراوانی بیش از ۵۰ پاسخ گفتند، می‌توان نتایج حاضر را به‌عنوان مؤلفه‌های اخلاقی حاکم بر اینترنت محسوب کرد. البته میزان اهمیت هرکدام متفاوت است به‌نحوی که مؤلفه‌هایی مانند حق مؤلف، امنیت اطلاعات و حریم خصوصی از دیدگاه جامعه کاربران به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های اخلاق اطلاعاتی در اینترنت شناسایی شدند.

براساس نتایج به‌دست آمده، بیش از ۵۰ درصد کاربران با اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال آشنایی دارند و این موضوع را بسیار با ارزش و مهم قلمداد می‌کنند و پایبندی به اصول اخلاق اطلاعاتی در محیط دیجیتال را ضروری می‌شمارند. در نتیجه، در رعایت اصول و موازن اخلاقی کوشا هستند و از دیدگاه آنان اصول و موازن اخلاقی بسیار حائز اهمیت است.

با توجه به پژوهش حاضر و بررسی دیدگاه‌های کاربران، مشکلاتی از جمله سانسور برای دسترسی به اطلاعات وجود دارد که نشان‌دهنده عدم دسترسی کامل به اطلاعات در محیط دیجیتال است؛ از طرف دیگر مشکلات بسیاری از جمله محدودیت‌های دولتی و

تنوع دیدگاه‌های مدیران و دست‌اندرکاران حوزه نشر (کتاب و نشریه) کاربران را در امر دستیابی به اطلاعات با مشکل مواجه می‌سازد.

با توجه به جدول ۵، رعایت حقوق مؤلف مهم‌ترین نقطه قوت اینترنت قلمداد شده است و حفظ حریم خصوصی، صحت و روزآمدی اطلاعات، امنیت اطلاعات تقریباً در یک سطح از سایر مؤلفه‌های نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت محسوب می‌شوند. سانسور اطلاعات با فراوانی ۲۲ نیز در پایین‌ترین نقطه به لحاظ اهمیت قرار گرفته است که به نظر می‌رسد جزء نقاط ضعف اخلاق اطلاعاتی در اینترنت باشد. همچنین کاربران، دسترسی آزاد به اطلاعات در اینترنت را از نقاط قوت محیط دیجیتالی می‌دانند و بر آن تأکید می‌نمایند.

۷. نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر به بررسی دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران در مورد «اخلاق اطلاعاتی در اینترنت» پرداخته است. بنابر مطالعات کتابخانه‌ای، شاخص‌هایی از موازین اخلاقی در اینترنت شناسایی شد مثل حق مؤلف در محیط دیجیتال، امنیت اطلاعات، آزادی اطلاعات در محیط دیجیتال، حق دسترسی آزادانه به اطلاعات و حریم خصوصی، حدود سانسور با حق دریافت اطلاعات، روزآمدی اطلاعات، اعتبار و صحت اطلاعات و آزادی اشاعه اطلاعات؛ که با توجه به پاسخ‌های کاربران در کتابخانه‌های پژوهشی، نتایجی حاصل شد.

از تحلیل‌هایی که درباره دیدگاه کاربران کتابخانه‌های تخصصی ارائه شد به این نتیجه دست یافتیم که مهم‌ترین مؤلفه اخلاق اطلاعاتی در اینترنت، حفظ حریم خصوصی با فراوانی ۲۱۹؛ امنیت اطلاعات و حریم خصوصی تقریباً با سطحی برابر، مرتبه‌ای بالا را به خود اختصاص داده‌اند. اما متأسفانه بعضی از شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی از دیدگاه کاربران کتابخانه‌های پژوهشی مستقر در تهران حائز اهمیت نبود؛ در صورتی که ممکن است این مؤلفه‌ها در جوامع دیگر بسیار مهم و با ارزش قلمداد شود. در جوامع دیگر سانسور اطلاعات در اینترنت، ممکن است بسیار مهم تلقی شود و کاربران اطلاعات را بدون هیچ دغدغه‌ای، البته با توجه به اصول اخلاق اطلاعاتی، طلب کنند.

در رابطه با شاخص‌هایی چون آزادی اطلاعات و دسترسی آزاد به اطلاعات نیز می‌توان اذعان داشت که کاربران تمایل دارند اطلاعات به سهولت در اختیارشان قرار گیرد تا از

حداکثر ظرفیت فضای مجازی استفاده شود. کاربران سهولت در تبادل اطلاعات در اینترنت را نیز از نقاط قوت می‌دانند.

نقطه قوت این پژوهش جدید بودن و مهم بودن آن است؛ زیرا هنوز پژوهش قابل اتکایی در این زمینه یا صورت نگرفته یا به صورت جزئی در یکی از موضوعات اخلاق اطلاعاتی بوده است. ارزیابی‌های انجام شده درباره نقاط قوت موازین اخلاقی در اینترنت نشان می‌دهد که دیدگاه کاربران در این زمینه تقریباً یکسان است بیشتر کاربران رعایت حقوق مؤلف را به عنوان نقطه قوت اصول اخلاقی در اینترنت به شمار می‌آورند و سانسور اطلاعات را از نقاط ضعف می‌دانند.

در مجموع می‌توان به این نتیجه رسید که با توجه به پیشرفت فناوری در محیط دیجیتال و کاربرد آن در اطلاعات، مقوله اخلاق اطلاعاتی در اینترنت مقوله‌ای بسیار مهم است. از این رو آشنایی کاربران کتابخانه‌ها، به ویژه کتابخانه‌های پژوهشی، با شاخص‌های اخلاق اطلاعاتی بسیار مفید است که آموزش و آشنایی با این مقولات رعایت آنها را بسیار سهل‌تر می‌کند.

۸. پیشنهادات

۱. جدی گرفتن مقوله «اخلاق اطلاعات» در اینترنت به ویژه از سوی دستگاه‌های ذیربط تا برخلاف حق مؤلف که در کشور ما خیلی جدی گرفته نمی‌شود در اینترنت این حقوق مورد تأکید قرار گیرد؛

۲. آشنایی کاربران با مؤلفه‌های اخلاق اطلاعات در اینترنت با توجه به اهمیت این مؤلفه‌ها و ضرورت رعایت آنها در محیط دیجیتال؛

۳. امکان‌سنجی ایجاد زمینه‌های لازم برای تدوین و تصویب قوانین در عرصه اخلاق اطلاعاتی

۴. فراهم کردن زمینه‌های لازم برای ایجاد ضمانت اجرایی مناسب برای این قوانین

پی‌نوشت

۱. برخی از اساتید رشته‌های ارتباطات، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، جامعه‌شناسی و ...

1.Terrell Ward Bynum and James H. Moor, eds., *The Digital Phoenix: How Computers Are Changing Philosophy*, Oxford: Blackwell Publishers. 1998, pp.274-291

منابع

- پاول، رونالد. (۱۳۸۵). *روش‌های اساسی پژوهش برای کتابداران*. مترجم: نجلا حریری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم تحقیقات.
- پیشداد. (۱۳۸۷). «آزادی بیان». *ماهنامه فنی مهندسی و پردازشگر* ۵۸. سال ۷. ص ۳۳.
- تفه الاسلامی، علیرضا. (الف ۱۳۸۸). *چالش‌های اخلاقی در عصر اطلاعات*. تهران: نشر چاپار، همارا.
- تفه الاسلامی، علیرضا. (ب ۱۳۸۸). «رویکردی طبقه‌بندی شده به حوزه اخلاق اطلاعات»، *مجله اخلاق در علوم و فناوری*، سال چهارم، شماره‌های ۱ و ۲.
- جاویدان، رضا؛ امینی لاری، منصور؛ جنتی، سعید. (۱۳۸۴). «فناوری اطلاعات و ارتباطات: تعامل چالش‌ها و فرصت‌ها». *فن آوری اطلاعات اسلامی* ره آورد نور ۱۳.
- خسروی، فریبرز. (۱۳۸۵). *دایره المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ویراستار: ابراهیم افشار. ج ۲. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- رضایی شریف‌آبادی، سعید (۱۳۷۶). «مالکیت معنوی در عصر الکترونیک». *فصلنامه کتاب، دوره هشتم، ۳ (پاییز)*، ص ۱۸-۲۵.
- رضاییان، مجید. «گزارش: تعریف نامشخص و مبهم از سیات‌ها، قانون و هنجارها دلیل عمده سانسور است». *روزنامه جام جم*. www.daneshvacomputer.com/article.asp?AID=2518
- سیامک، مرضیه. (۱۳۸۸). «مدیریت حقوق دیجیتال: فرصت‌ها و چالش‌ها». *فصلنامه کتاب، دوره ۲۰*، شماره ۱. ص ۲۵۳.
- شریف، عاطفه. (۱۳۸۴). «بیان ضرورت و معیارهای ارزیابی در صفحات وب». *نما: ۴*.
- شهریاری، حمید. (۱۳۸۴-۱۳۸۵). «اخلاق فناوری اطلاعات». *اطلاعات حکمت و معرفت*. سال ۱. ص ۱۵۹.
- شیری، علی اصغر. (۱۳۷۳). «اینترنت». *فصلنامه کتاب، دوره ۵*، شماره ۳-۴. ص ۳۸.
- صفدری، مهدی (۱۳۹۲). «بررسی راهکارهای ارتقای امنیت اطلاعات در شبکه دستگاه‌های اجرایی متصل به اینترنت»، *طرح پژوهشی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن وزارت راه و ترابری استان گلستان*، در آدرس: <http://ganj.irandoc.ac.ir/articles/700995>، در تاریخ ۱۳۹۳/۱۱/۹.
- عرب اسدی، محمدحسن. (۱۳۷۱). «حق مؤلف». *فصلنامه پیام کتابخانه*. سال دوم. شماره ۴. ص ۱۲.
- مارکهام، آنت. ن. (۱۳۸۸). «اینترنت به عنوان یک موضوع پژوهش». *ترجمه کاظم حافظیان رضوی، مصطفی احمدی. اطلاع‌شناسی* ۲۳. سال ۶. صص ۱۴۴-۱۷۸.
- محسنی، منوچهر. (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*. تهران: نشر دیدار.
- موسویان، سمانه سادات (۱۳۹۲). «طراحی و امتیازیابی درس فناوری اطلاعات در رشته علوم تربیتی»، *پایان‌نامه، دانشگاه علامه طباطبایی*، در آدرس: <http://ganj.irandoc.ac.ir/articles/700995>، در تاریخ ۱۳۹۳/۱۱/۹.
- مطلبی، داریوش. (۱۳۸۶). «حق مؤلف در محیط دیجیتال». *فصلنامه کتاب* ۷۰. دوره ۱۸. ش ۲. صص ۱۳۷-۱۶۴.

مولایی، مهرداد. (۱۳۷۷). «آزادی اطلاعات و محدودیت‌های آن در مقررات بین‌المللی حقوق بشر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

میرباقری، محمدمهدی (تابستان ۱۳۸۹). «اخلاق و فناوری اطلاعات»، *رشد آموزش علوم اجتماعی*، شماره ۴۷.

نمک دوست، حسن. (۱۳۸۵). «اخلاق حرفه‌ای، حریم خصوصی و حق دسترسی به اطلاعات». *اطلاع‌رسانی و کتابداری. رسانه. ش. ۶۶. صص ۱۹۷-۲۳۲*.

هیل، مایکل. (۱۳۸۱). *تاثیر اطلاعات بر جامعه*. ترجمه محسن نوک‌ریزی. تهران: نشر چاپار.

Corliss, Michael. 2010. "*The use of information: How new technology is changing discussions of privacy*". Georgetown University. M.a.

Froehlich, Thomas. 2004. "School of library and Information science kent state university"/Internet.

Hong, Yuan. 2008. "Preserving privacy in Web-based e-Health systems". M.Comp.Sc., Concordia University (Canada).

Soules, Aline, Ferullo, donna L. (2008). "Copy right implications for electronic resources". in *electronic resource management in libraries: research and practice*. hershey, Newyork: information science reference.

Villazon, Cira 2004 "Software piracy: An empirical study of influencing factors" Nova Southeastern University. D.B.A